

Verhalender–WIJS!

Regionale verdiepingsgesprekken Natuurinclusieve Landbouw

Januari 2018

VOORWOORD

In het najaar van 2017 organiseerde het programma DuurzaamDoor in opdracht van de directie Natuur & Biodiversiteit (ministerie van Economische Zaken, inmiddels ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit), drie regionale verdiepingsgesprekken over natuurinclusieve Landbouw. DuurzaamDoor belegde de uitvoering bij Rosa Lucassen en Emma Slaats van Burosa. In samenspraak ontwikkelden we een vorm voor deze verdiepingsgesprekken, waarin de persoonlijke verhalen van ondernemers die nu al werk maken van natuurinclusieve landbouw centraal moesten staan. Telkens werd een divers gezelschap rond de tafel uitgenodigd om in een verdiepende sfeer elkaars werelden beter te leren kennen en te begrijpen. Verhalender-*WIJS* dus. Uit de gevoerde gesprekken zijn een aantal 'sleutels' opgekomen die belangrijk zijn voor de transitie naar natuurinclusieve landbouw.

Tarsy Lössbroek
Rijksdienst voor Ondernemend Nederland
Programma DuurzaamDoor

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	2
1. INLEIDING	4
2. ORIËNTATIE EN OVERZICHT BIJEENKOMSTEN	5
2. SLEUTELS NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW	7
3. BIJLAGE: GEPREKSDEELNEMERS	10

1. INLEIDING

In het najaar van 2017 organiseerde het programma DuurzaamDoor in opdracht van de directie Natuur & Biodiversiteit (ministerie van Economische Zaken, inmiddels ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) drie regionale verdiepingsgesprekken over natuurinclusieve Landbouw. De aanleiding voor deze gesprekken hing onder andere samen met een brief aan de Tweede Kamer van de toenmalige Staatssecretaris van EZ Martijn Van Dam over natuurinclusieve landbouw. In deze brief (17 juli 2017) schreef Van Dam over een transitie naar natuurinclusieve landbouw en de benodigde 'cultuuromslag en systeemverandering'. 'De uitdaging is om natuur en biodiversiteit op een rendabele wijze te integreren in de bedrijfsvoering en voor natuurinclusieve landbouw de wisselwerking tussen ecologische en economische randvoorwaarden te zoeken en te benutten.', aldus Van Dam.

De gesprekken die DuurzaamDoor organiseerde waren bedoeld om heersende ideeën te onderzoeken die zo'n cultuuromslag en systeemverandering belemmeren. Wat zijn kenmerken van het huidige systeem? Waar loopt het vast? En wat zijn de dogma's die verandering tegenhouden binnen het huidige agrarische systeem? Met als onderliggende vraag: hoe kan natuurinclusieve landbouw gaan groeien?

2. ORIËNTATIE EN OVERZICHT BIJEENKOMSTEN

Oriëntatie

In oriëntatiefase ontstonden een aantal noties voor de te voeren regionale verdiepingsgesprekken. Bijvoorbeeld het vermoeden dat een krachtig, direct netwerk rondom een ondernemende boer natuurinclusieve landbouw verder helpt. Eveneens dat er behoefte is aan overzicht en behoefte aan samenwerking met spelers op diverse niveaus. In Nederland zijn verschillende groepen met het onderwerp 'natuurinclusieve landbouw' bezig. Er is enthousiasme, en een veelzijdigheid aan initiatieven. Maar er werd ook gezegd: 'We doen wat we altijd al deden: zeggen wat de ander zou moeten doen'. Er ontbreekt een stuwende manier van samenwerken door schaalniveaus heen. Een belangrijk principe richting de toekomst is meerschalgheid. Prof. Dr. Martijn van de Steen (Nederlandse School voor Openbaar Bestuur) introduceerde onlangs de uitgangspunten van meerschalgheid in zijn oratie 'Tijdig Bestuur'. In een interview met Albert Jan Kruijer van het Instituut voor Publieke Waarden (IPW) stelt van de Steen deze vraag:

'Hoe komen we tot effectieve aanpakken voor maatschappelijke vragen? Door te accepteren dat we niet alles weten en ons continu in experimenten af te vragen wat we geleerd hebben. Wat kunnen we volgende keer anders doen, wat kunnen we standaardiseren? Wat is hiervoor de goede schaal? Complexiteit vereist kleinschaligheid als norm. Weersta de verleiding van de grootschaligheid, en bouw in plaats daarvan aan flexibiliteit en lerend vermogen. Ieder kan onderdeel uitmaken van de beweging vanuit kleine schaal.'

In voorbereidingsgesprekken met provincie-ambtenaren kwam naar voren dat ze het moeilijk vinden om hun geëigende rol te vinden: 'Wat kunnen wij als provincie bijdragen aan de groei van natuurinclusieve landbouw'? Het is een zoektocht naar het juiste schaalniveau. De uitvoering van natuurbeleid ligt op provinciaal niveau, het landbouwbeleid echter met name op nationaal en Europees niveau.

Ook kwamen een aantal fricties naar boven: heersende veronderstellingen, die het moeilijk maken om in de landbouwsector 'een cultuuromslag en systeemverandering teweeg te brengen', zoals Van Dam die benoemde in de Kamerbrief. Voorbeelden daarvan:

- Het idee dat natuur en landbouw tegenover elkaar staan of zelfs in strijd zijn met elkaar.
- Het idee aan de ene kant dat de boer hoeder van de natuur is, en aan de andere kant dat hij het landschap verpest.
- Het idee dat biodiversiteit niet rendabel is.

In de drie regionale verdiepingsgesprekken kwamen deze veronderstellingen ook naar boven, tegelijk werden er ook een aantal interessante sleutels aangedragen voor verandering.

Overzicht bijeenkomsten

De drie gesprekken vonden medio november 2017 plaats. Telkens met een gezelschap van grote diversiteit. In de geest van DuurzaamDoor brachten we de vijf O's rond de tafel: ondernemers, onderzoek, onderwijs, overheid en onderop (maatschappelijk initiatief). Om mee te praten en te denken, en vooral om nieuwsgierigheid mee te brengen en zo bij te dragen aan een echte ontmoeting.

Bij elk gesprek vroegen we twee agrarisch ondernemers om hun verhaal te vertellen over hun bedrijfsvoering. We kozen er dus voor om het persoonlijke verhaal van deze boeren in het programma centraal te stellen, door hen te laten vertellen over hun geschiedenis, hun drijfveren, werkwijze en bedrijfsvoering.

Het eerste gesprek vond plaats in Dronten, en had als thema 'verdienmodellen'. In dit gesprek stelden we de vraag: hoe geef je de natuurwaarde een centrale rol in je bedrijfsvoering? Bij dit gesprek vertelden boer Gerard Keurentjes en boer Edwin Goedegebuure het verhaal over hun bedrijf.

In Den Bosch (tweede gesprek) was het thema: de Elevator Pitch van natuurinclusieve landbouw. De centrale vraag: welk verhaal over natuurinclusieve landbouw wil jij verder brengen? Bij dit gesprek vertelden boer Jan van den Broek en boer Ben Bruurs over hun bedrijf.

Het derde gesprek hielden we op kaasboerderij Noorderlicht in Noordeloos. In deze omgeving zijn een aantal melkveehouders (zowel gangbaar als biologisch) bezig met een gebiedscoalitie, en met de zoektocht naar samenwerking. Het gesprek had als thema: andere invalshoeken. De kernvraag was: welke nieuwe invalshoeken kunnen natuurinclusieve landbouw verder helpen? Bij dit gesprek vertelden boer Nils den Besten en boer Kees van Gaalen het verhaal over hun bedrijf. Voor de aanwezigen was het gesprek zo inspirerend dat zij na afloop meteen een datum prikten voor een vervolggelijk gesprek.

In alle gesprekken viel op dat mensen, door de diversiteit van het gezelschap, makkelijker uit hun eigen denkkaders stapten. De dialoogvorm in alle gesprekken in de stijl van het goede huiskamergesprek, met de persoonlijke verhalen van de ondernemers als uitgangspunt, bracht energie bij de deelnemers, prikkelde de nieuwsgierigheid naar elkaar toe en leidde tot respect voor elkaars inbreng. Deelnemers gaven reacties als: 'Een gesprek als dit heb ik niet vaak', en: 'Dit zou nog veel vaker moeten gebeuren'.

2. SLEUTELS NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

Wat gaat natuurinclusieve landbouw verder brengen? Op basis van de wijsheid uit de regionale verdiepingsgesprekken hebben we zeven sleutels geformuleerd, waarmee natuurinclusieve landbouw 'vooruit kan boeren', ofwel de transitie kan versnellen.

Iedere sleutel legt een ander accent, maar het overkoepelende thema van de sleutels is: geef erkenning aan wat er is en maak ruimte voor de verhalen en drijfveren van boeren.

Zet de kracht van voortrekkers in zonder ze op een voetstuk te plaatsen; zo ontstaat er aantrekkingskracht voor de gangbare landbouw.

Het goede voorbeeld geven werkt, dit werd in alle gesprekken erkend. De keerzijde is echter dat er een scheiding kan ontstaan tussen verschillende boeren: biologische boeren worden de 'happy few', en de benaming wordt strikter: je bent óf bio-boer, óf natuurinclusief, óf gangbaar. Het is daarom belangrijk om goede voorbeelden te onderscheiden zonder dat je afstand creëert tussen groepen. Benut de kracht van goede voorbeelden, maar behoud de balans, zodat de gangbare sector niet afhaakt. In het gesprek in Dronten vertelde Edwin Goedegebuure dat hij zijn aardappels niet biologisch mag gaan telen omdat er al genoeg bio-boeren zouden zijn in Nederland die dat doen; de biologische aardappelmarkt wordt namelijk beschermd, vertelde hij. De uitdaging is om voortrekkers geen exclusieve rol te geven, maar om via hen juist een drempelverlaging te bewerkstelligen. Zoals één van de aanwezigen opmerkte: iedereen boert met de natuur, of je nu gangbaar of bio-boer bent, alleen de manier waarop verschilt onderling. In het gesprek in Den Bosch werd het idee geopperd om de voorbeeldwerking van een Ms. of Mr. Biodiversity te benutten: een ambassadeur, iemand die een gezicht geeft aan het behoud en belang van biodiversiteit en in campagnes en de media opereert.

Niet de focus op opschalen, maar de focus op lokaal versterken en verbreden van netwerken is van belang: dit is specifiek per gebied.

We spraken met boeren uit de polder, met boeren uit Brabant, en met boeren en betrokkenen van een gebiedscoalitie in de Alblasserwaard. Drie totaal verschillende gebieden, en dat hoorden we ook terug in de verhalen. In de polder is weinig bezoek van mensen uit de buurt, omdat boerderijen vaak afgelegen liggen. Voor de boeren daar was het dus een vraag: hoe breng je bezoekers naar je bedrijf? De digitale relaties met de klant en de omgeving zouden hier een rol in kunnen spelen. Voor de boeren uit Brabant was eerder aan de orde: welk deel van mijn tijd besteed ik aan ondersteunende activiteiten? Boer Jan vertelde in Den Bosch over een diner dat hij organiseerde met Syrische vluchtelingen, en boer Ben vertelde in datzelfde gesprek dat hij zich wil verbinden aan de HAS Den Bosch en bereid is zijn bedrijf deels te laten runnen door studenten. In Noordeloos in de Alblasserwaard voelen niet-boeren zich mede-eigenaar van het gebied, en dragen ze bij in de gebiedscoalitie. Deze voorbeelden laten zien dat opschalen niet zinvol is, maar lokale versterking wel.

Voer een ander gesprek met elkaar waarin je vertrouwen en erkenning geeft aan wat er is.

Boer Nils den Besten vertelde in Noordeloos hoe hij zijn moeder uitlegde dat hij het helemaal anders aan ging pakken met het familiebedrijf. Haar reactie was: 'hebben we het dan altijd fout gedaan?'. In het gesprek in Dronten vertelde jonge boerin Annemiek Vlaming over de angst die haar vader had voor veranderingen op het familiebedrijf. Zijzelf staat op het punt de boerderij over te nemen en is nog op zoek naar haar bedrijfsvorm. In beide verhalen komt naar voren dat verandering onzekerheid brengt. De huidige roep om verandering suggereert dat het verkeerd gaat in de landbouw, maar erkent het complexe systeem waarin boeren nu (moeten) acteren niet voldoende. Hoewel verandering noodzakelijk is, is het cruciaal te erkennen wat er al is, en die erkenning duidelijk te maken naar boeren. Door erkenning ontstaat vaak de eerste mogelijkheid om een experiment of een nieuwe uitdaging aan te gaan, terwijl bij gebrek aan erkenning de standpunten verharderen. In de ontwikkeling naar natuurinclusieve landbouw is uitgesproken respect voor de positie van de ondernemer cruciaal. De ondernemer maakt deel uit van een complex systeem met grote krachtenvelden.

Het is belangrijk om gelegenheid te creëren waarin vertrouwen kan groeien. Zorg dat je vertrouwelijke gesprekken hebt en elkaar als gelijkwaardige partners ziet, en geef ruimte om anders na te gaan denken. Een vorm hiervoor zou kunnen zijn: het oprichten van een supportgroep rondom een (beginnende) boer en zijn bedrijf.

De bereidheid om verlies te nemen creëert ruimte voor verandering.

Deze uitspraak geldt voor alle boeren die mee hebben gedaan aan de gesprekken. Sommigen van hen zijn al jaren biologisch boer, anderen denken na over kleine stappen richting een meer natuurinclusief bedrijf. In alle zes verhalen van de ondernemers komt terug dat ze niet continu op winst uit zijn, maar bezig zijn met opbouwen. En dat betekent ook dat je verlies moet accepteren. Pas dan komt er echt verandering. Dit vergt wel een sterke wil en een zekere eigenwijsheid van ondernemers. Verander-angst speelt een rol in het maken van de stap naar natuurinclusieve landbouw; er is geen vangnet, en er staat veel op het spel voor boeren. De vraag komt op: realiseren we ons genoeg wat het betekent om te veranderen? Veranderen kan verlies betekenen van zowel sociaal als van financieel kapitaal, en dat kan ondernemers ervan weerhouden stappen te zetten. Hoe ga je zakelijk maar ook respectvol om met verander-angst? Als de onderliggende waarden van de boer aangesproken worden (zijn diepste beweegredenen om boer te willen zijn), is de kans groter dat verander-angst afneemt. Stilstaan bij die angst kan bijdragen aan de gewenste groei van natuurinclusieve landbouw.

Benut de kracht van bezielende getallen.

Voor elke boer is de bodem cruciaal, en dat gegeven verdwijnt in de getallen. Als je de bodemkwaliteit in cijfers uitdrukt (in nutriënten, per bodemsoort en type), levert dat een droog verhaal op. In de verdiepingsgesprekken echter, waren de verhalen van boeren over het belang van hun bodem heel sprekend. 'De grond is de ziel van mijn bedrijf', legde boer Edwin Goedegebuure uit in Dronten. In een doosje bracht hij grondklonten van zijn bodem mee en gooide die de groep in. Daarmee werd heel tastbaar dat de bodem belangrijk is voor zijn bedrijf. 'Ik moet ervoor zorgen dat de grond een meerwaarde heeft naar de toekomst', zei Edwin. Iedereen snapte dat meteen. Boer Gerard Keurentjes legde uit hoe belangrijk de bodem voor zijn bedrijf is. 'Het begint bij de bodem en het eindigt bij de bodem'. Hij is lid van de Vereniging voor Behoud van Boer en Milieu, een vereniging die al jaren wil aantonen dat het omgaan met de bodem cruciaal is voor een gezonde bedrijfsvoering. Gerard wilde ons met 'droge' getallen overtuigen van het belang van een gezonde bodem. Echter dat leidde niet tot bezieling onder de deelnemers. Bezielde getallen geven meer verbindingsmogelijkheden. Het is dus van belang de verhalen met waarden en drijfveren achter de 'droge' getallen kenbaar te maken, want die zorgen ervoor dat het gehoor en de omgeving (zowel andere boeren als consumenten) zich kan verbinden met het bedrijf en het product.

Daar waar het ontwikkelen van verdienmodellen zich richt op meervoudige waardecreatie, heeft natuurinclusiviteit een kans.

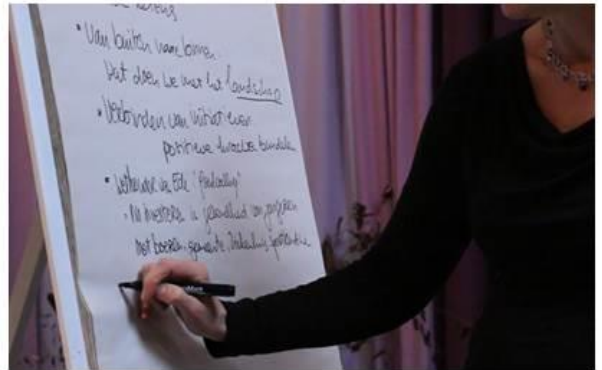
De norm in de gangbare landbouw is: intensivering en opschaling. Het is moeilijk om binnen zo'n model de natuurwaarde niet puur financieel uit te drukken. Om met de boer en zijn omgeving ruimte te creëren voor andere waarden (zoals verbinding met de klant of een natuurinclusieve bedrijfsvoering) is het van belang de norm van opschaling te bevragen. Dit kan bijvoorbeeld door de koplopers hun verhaal te laten vertellen, zoals eerder is genoemd. Boer Ben Bruurs vertelde dat hij een samenwerking heeft met het Brabants landschap. Hij laat zijn varkens grazen op een stuk land. Hij zet ze in als onkruidbestrijders. Hij krijgt geen financiële vergoeding voor het grazen, maar krijgt wel ander vlees door de weideloop en gebruikt de 'kracht van het varken'.

De focus op verdienmodellen in brede zin binnen natuurinclusieve landbouw is belangrijk, en er zijn talloze voorbeelden van natuurinclusieve landbouw die financieel winstgevend is. Tegelijk zijn er ook impliciete opbrengsten, die zich niet financieel laten uitdrukken: sociale waarden, maatschappelijke waarden en natuurwaarden. Je komt niet tot natuurinclusieve landbouw als je het uitsluitend in geld wilt uitdrukken.

Direct contact tussen de boer, zijn klanten en de omgeving brengt de boer dichter bij maatschappelijke waarden. Met kans op realisatie van een verdienmodel in de brede zin.

Boer Jan van den Broek noemde het in Den Bosch een 'morele verbinding' die hij aangaat met zijn consumenten, door een biowinkel aan huis op te richten, waarbij hij de klant mede-verantwoordelijk maakt voor wat hij doet. Zoals eerder genoemd, is het niet voor alle boeren makkelijk om wekelijks mensen op de boerderij te ontvangen, doordat sommige boerderijen erg afgelegen liggen. Daarnaast is het ook een persoonlijke keuze van de boer of hij of zij mensen wil ontvangen op het bedrijf. Uit eerdere ervaringen met brede landbouw blijkt dat boeren die geïnteresseerde mensen op hun erf ontvangen (B&B, boerderijwinkel) mettertijd open gaan staan voor maatschappelijke betekenis van hun boerenbedrijf. Door het versterken van de directe relatie met de omgeving, krijgt hij/zij meer perspectief. Als de boer een directe relatie met zijn consumenten heeft, krijgt hij/zij een breder afwegingskader om zijn keuzes te maken. Daarnaast geeft het stabiliteit: zoals boer Ben Bruurs vertelde in Den Bosch, vormen zijn klanten en de kring er omheen zijn vangnet als hij een periode van verlies heeft.

Foto's Evite Ancarola

3. BIJLAGE: GEPREKSDEELNEMERS

Gesprek 1: Dinsdag 14 November 2017, 'Verdienmodellen'

Locatie: Dorpsboerderij, Dronten

- Jacob van Olst (Landschap Overijssel)
- Edwin Goedegebuure (agrarisch ondernemer)
- Gerard Keurentjes (agrarisch ondernemer)
- Willem Meijers (Nationaal Groenfonds)
- Andries Visser (WUR)
- Lennard Duijvestijn (Roggebotstaete)
- Marieke de Groot (Provincie Overijssel)
- Fogelina Cuperus (WUR)
- Annemiek Vlaming (agrarisch ondernemer, op het punt van bedrijfsovername)
- Nico Polman (WUR)
- Douwe Monsma (Biohuis bestuurslid)

Gesprek 2: Woensdag 15 November 2017, 'Elevator Pitch van Natuurinclusieve Landbouw'

Locatie: ZLTO, Den Bosch

- Han Swinkels (consultant, oud-leraar HAS, Den Bosch)
- Theo Vogelzang (Wageningen University & Research)
- Philine Krosse (Transitieaanjager)
- Micha Lubbers (Provincie Noord-Holland, Groen Kapitaal)
- Marianne van der Veen (Provincie Gelderland, Natuur& Landschap)
- Wijnand Sukkel (WUR, sustainable farming & food systems, research coördinator)
- Nick Pruijn (Hogeschool InHolland Delft, docent Natuur & Landschap)
- Ben Bruurs (agrarisch ondernemer via Marjon Krol ZLTO)
- Jan van den Broek (agrarisch ondernemer via Marjon Krol ZLTO)
- Bert Mens (Provincie Zuid-Holland)
- Maaïke de Graaf (HAS, Den Bosch)
- Tarsy Lössbroek (RVO, DuurzaamDoor)
- Geert van der Veer (Herenboeren)

Gesprek 3: Donderdag 16 November, 'Nieuwe Invalshoeken'

Locatie: Kaasboerderij Noorderlicht, Noorderloos

- Bert Mens (provincie Zuid-Holland)
- Nils den Besten (agrarisch ondernemer)
- Rolia Wiggelinkhuijsen (Gebiedscoalitie BlauwZaam))
- Eelke Wielinga (consultant, onderzoeker, Europees Agrispin)
- Kees van Galen (agrarisch ondernemer)
- Maria van Galen (agrarisch ondernemer)
- Geert Hoeke (Rabobank)
- Teunis Jacob Slob (agrarisch ondernemer en Gebiedscoalitie)
- Marlies Kreutz (student InHolland)

